

wreekt zich opnieuw de plompverloren wijze waarop met de geschiedenis van de kolonie in 1800 wordt begonnen. De lezer moet zelf maar raden hoe de Indonesische archipel er toen uitzag. Wie er van uitgaat dat beide partijen geleidelijk aan met elkaar 'vervlochten' raken, zal eerst moeten aangeven hoe dezen er bij het begin van dit proces uitzagen en vervolgens hoe en waar de beïnvloeding plaats vond. Nu blijft veel impliciet en is het boek ondanks de nieuwe literatuur ouderwets van aard.

Een derde punt is de morele factor die Van den Doel in de epiloog te berde brengt. Hij stelt dat tegenover de systematisch negatieve benadering van het kolonialisme door Jan Breman uit Amsterdam, een 'Leidse' richting — Fasseur en zijn studenten en promovendi — staat, die het verleden 'onbevangen en met een zekere verwondering' benadert, zodat een 'genuanceerd' beeld kan ontstaan. Hoewel niemand zal twijfelen aan de noodzaak om aan alle factoren in het verleden aandacht te besteden, lijkt 'verwondering' als methode te simpel. Het ware beter om dit gemoraliseer te laten voor wat het is en in te gaan op de verhouding tussen de koloniale geschiedenis en die van Indonesië. Daar ligt het probleem. Zonder de goede context blijft koloniale geschiedenis een oppervlakkige exercitie, waarin de daden van afzonderlijke personen teveel worden beoordeeld naar de morele opvattingen van latere generaties. De belangrijke vraag waarom de koloniale samenleving zulke autoritaire trekken vertoonde, blijft daardoor liggen. In het hier besproken boek lijkt het alsof domheid van de kolonialen en gebrek aan inzicht in wat er in de wereld speelde de oorzaken van de autoritaire samenleving zijn. Maar iedereen die zich met Indonesië bezig houdt weet dat dit nog steeds een autoritair land is. Zou het niet beter zijn geweest eerst te kijken naar de maatschappelijke structuur, voordat aan morele oordelen wordt begonnen? Dan krijgt ook de vorming van vertegenwoordigende raden na de eeuwwisseling een heel andere betekenis. Nu worden deze gemakkelijk afgedaan als van weinig belang en wordt over hun functioneren nauwelijks gerept. Toch waren de raden een essentiële vernieuwing binnen een politiek stelsel dat zowel van Europese als Indonesische zijde autoritair was ingesteld. Het lijkt mij dat niet verwondering maar het gebruik van begrippen uit de sociale wetenschappen en aandacht voor de interactie met de Indonesische samenleving een uitweg kunnen bieden uit de discussie tussen Amsterdam en Leiden.

J. van Goor

P. Meurkens, ed., *De dagboeken van P.N. Panken, 1819-1904. Memorieboek van een Brabantse schoolmeester*, IV (Eindhoven: Kempen uitgevers Eindhoven, 1996, f44,50, xviii + 124 + xxiv blz., ISBN 90 74271 72 3).

'Woensdag 6 juli ten half 5 ure opgestaan ging ik een half uur later langs Riethoven naar Waalre. Ten 8 ure zat ik reeds in de kamer van 't raadhuis aan den arbeid...'. Hierop volgt een verslag van een onderzoek in de oude archieven van het dorp Waalre, waar de schrijver, Petrus Norbertus Panken die morgen vanuit zijn woonplaats Westerhoven naar toe gelopen was. Lopen was voor meester Panken de gewoonste zaak van de wereld. Lopen deden ze veel, daar in Kempenland. Wat de Kempenlanders echter weinig deden was schrijven. Een uitzondering op die regel was Panken. Geboren in 1819 in Duizel als zoon van een schoolmeester, belastingontvanger en gemeenteontvanger werd hij zelf ook voor dit ambt opgeleid. Zijn familieleden waren schoolmeester, secretaris, gemeenteontvanger of geestelijke. In 1840 werd hij benoemd tot schoolmeester in Westerhoven, maar reeds 22 jaar later werd hij, omdat hij niet voldeed, op een zijspoor gezet. Als ongehuwd én bemiddeld man kon hij nu alle tijd besteden aan reizen en studeren. Panken reisde niet alleen in Kempenland maar ook naar verre oorden zoals Parijs, Brussel, Antwerpen, Amsterdam en zelfs naar Rome. Zijn grote interesses waren de geschie-

dénis en het dialect, maar bovenal leefde hij in en voor de katholieke kerk. Voor hem was het heel normaal om op een dag vier maal naar de kerk te gaan. Bij de pastoors in de streek was hij kind aan huis. Veel tijd stak hij in het onderzoek in dorpsarchieven. Aanvankelijk werd hij gestimuleerd door dr. C. R. Hermans uit 's-Hertogenbosch, maar na diens dood in 1867 werd deze rol door niemand anders overgenomen. Panken verzandde in het verzamelen van feiten waar verder niets mee gedaan werd. Het meeste onderzoek dat Panken deed werd dan ook niet gepubliceerd. Na zijn dood raakten de tientallen schriften in het bezit van de familie die ze gelukkig bewaarde. Een van de meest boeiende geschriften van Panken wordt nu integraal gepubliceerd. Het gaat om zijn autobiografie, 2.534 bladzijden lang.

De bewerkter van de dagboeken, dr. P. Meurkens, publiceerde reeds eerder over de negentiende-eeuwse samenleving in dit deel van Noord-Brabant. Gekozen werd voor een publicatie in delen met in elke aflevering een inleiding waarin een facet van Pankens leven wordt belicht. Achtereenvolgens verschenen de delen I (1993; periode 1819-1858), II (1994; periode 1858-1870), III (1994; periode 1870-1880) en IV (1996; periode 1880-1888). In bewerking is een vijfde deel dat vermoedelijk de laatste periode, 1889-1904, zal omvatten. De delen zijn nauwelijks geïllustreerd.

Voorop zou ik willen stellen dat Peter Meurkens de historische wetenschap een grote dienst bewijst door deze zo belangrijke bron uit te geven. Het Kempenland van een eeuw geleden was nog mooi, arm en vroom. Overal werden nieuwe kerken gebouwd, waarna het inrichten kon beginnen. Een groot deel van de schaarse middelen in het arme gebied werd besteed aan de verfraaiing van kerken. Naast de religie lichten de dagboeken ons in over tal van andere onderwerpen. Ik noem hier het weer, incidenten zoals branden en suïcide, de landbouw, de bosbouw, de opkomende sigarenindustrie en plaatselijke notabelen zoals de familie Raupp uit Bergeyk. Panken doet ook verslag van zijn reizen. Zo aanschouwde hij in 1880 op de wereldtentoonstelling in Brussel elektrisch licht, een telefoon en een elektrische trein.

De opzet van deze bronnenuitgave heeft positieve en negatieve kanten. De delen verschijnen in een vlot tempo, hetgeen contrasteert met het tergend trage tempo waarin het oorkondenboek van Noord-Brabant verschijnt. Anderzijds moet gesteld worden dat de annotatie van de dagboeken toch wel erg summier is uitgevallen. Bovendien wordt in geen van de tot nog toe verschenen delen ingegaan op de betrouwbaarheid van deze bron. Meester Panken was niet representatief voor de doorsnee Kempenlander. Panken laat om maar eens wat te noemen blijken weinig op te hebben met het dansen als zijnde een vorm van 'zinneprikkelend' vermaak, maar uit andere bronnen weten we dat de agitatie tegen dit en andere volksvermaken lang niet altijd resultaat had. De gulden middenweg voor bronnenpublicaties is naar mijn mening dan ook nog niet gevonden. De inleidingen van Meurkens bij de tot nu toe verschenen delen zijn overigens goed geschreven. De auteur heeft een mooie stijl die uitblinkt door nuancing en een fraaie woordkeus.

A. C. M. Kappelhof

I. Finaly, *Doorbroken barrières. Architect F. W. van Gendt (1831-1900) en de negentiende-eeuwse stadsuitbreidingen* (Bussum: Thoth, 1996, 112 blz., f44,50, ISBN 90 6868 137 0).

Voor mij ligt een werkelijk heel fraai uitgegeven boek. Met een overvloed aan kaartmateriaal geeft het een beeld van het werk dat F. W. van Gendt (1831-1900) verricht heeft in het kader van de ontmanteling van de laatste Nederlandse vestingsteden. Terecht haalt de auteur deze stadsplanoloog *avant la lettre* uit de schaduw. De uitbreidingsplannen van de diverse steden hebben vaak de naam gekregen de stadsarchitekten die de basisplannen van Van Gendt verder